

**«ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՑԻՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ»-Ի ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԴԱՐՉՎԱԾՔՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

***Բանալի բառեր** – Հովհաննես Դրասխանակերտցի, նախամիջին շրջանի գրաբար, դարձվածային միավորներ, իմաստաբանություն, իմաստային դաշտեր, մարմնամասեր, գենը և ռազմական գործ, միտք, լեզվամտածողություն*

Հովհաննես Դրասխանակերտցին հայոց հոգևոր դասի նշանավոր գործիչներից է, կաթողիկոս, կենտրոնաձիգ պետության գաղափարախոս, քաղաքական գործիչ և դիվանագետ, եկեղեցու պատմության ժամանակագիր ու պատմագիր: Նրա կենսագրության ստույգ թվագրությունը վկայված չէ մեզ հասանելի սկզբնաղբյուրներում: Ծնվել է 845-850 թվականների միջակայքում Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Դրասխանակերտ հնագույն ավանում, որը Մովսես Խորենացին անվանում է «մեծ դաստակերտ», ավանի ճշգրիտ տեղը հայտնի չէ, Եղիշեի վկայությամբ այն եղել է արքունի ձմեռանոց, կառուցվել մ. թ. ա. II դարում Արտաշես արքայի օրոք: Դրասխանակերտի տեղակայման հիմնական վարկածները երկուսն են՝ Դվինի և Արտաշատի մերձակայքում կամ Արագածոտն գավառում՝ Օշականի և Աշտարակի միջև¹:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին հոգևոր կրթությունը և օծությունը ստացել է Սևանա վանքում իրեն նախորդող Մաշտոց կաթողիկոսի ուսուցչությամբ, որի մասին հպարտության ու գնահատանքի հուշեր է գրել երախտապարտ աշակերտի պատկառանքով²: «Հայոց պատմութիւնը» նա գրել է կյանքի մայրամուտին՝ իր ձևակերպմամբ այն ժամանակ, երբ «ծերութիւն ցավագին մահ առ դուրս պատրաստ ունի»³: Նրա պատմությունն ունի հավակնոտ ընդգրկում՝ Նոյ նահապետի ժամանակներից, մեծ ջրհեղեղից մինչև իր ապրած օրերը՝ 925 թ.: Հայոց ոսկեդարի մատենագիրների գործերին խոհափիլիսոփա և միաժամանակ խրատաբան կաթողիկոսը քաջատեղյակ է

¹ Տե՛ս **Հակոբյան Թ. Խ., Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ.**, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2. Երևան, 1988, էջ 1190:

² Տե՛ս Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցու պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1996, էջ 186-187: Սույն հրատարակությունն ընդգրկում է Հովհաննես Դրասխանակերտցու գրքի թե՛ գրաբար բնագիրը և թե՛ աշխարհաբար թարգմանությունը. **Հովհաննես կաթողիկոս Դրասխանակերտցի**, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Գ. Բ. Թոսունյանի, Երևան, 1996 (մենք կհենվենք գրաբար բնագրի վրա):

³ Նույն տեղում, էջ 6:

եղել, բայց իր կառուցվածքով և շարադրանքի ոճով, կերպարների ամբողջությամբ, դիպաշարով Հովհաննես Դրասխանակերտցու պատմությունը էապես տարբերվում է մինչ այդ գրված երկերից: Պատմագրությունը նրա ձևակերպմամբ «բանապաճույճ ու մտացածին» վեպ չէր, այլ «ստուգագետ, կենցաղօգուտ» գրվածք, որն ապահովում է հոգու մտածողությունն ու շարժումը:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին ապրել և գործել է Հայաստանի վրա արաբական հարձակումների ու նվաճումների ծանր ժամանակաշրջանում՝ դառնալով ականատեսն ու մասնակիցը, այնուհետև ճշմարտապատում վավերագրողը արաբական տիրապետության դեմ ծավալված հայոց ազատագրական պայքարի: Հովհաննես կաթողիկոսը վերլուծական մտքի տեր պատմիչ էր, որը գիտակցում էր արաբ տիրակալների «Բաժանիր, որ տիրես» կործանարար սկզբունքի հետևանքները, բացահայտում ոստիկան Յուսուֆի նենգ մարտավարությունը: Սմբատ Առաջինի (890-913/914) ուժը կոտրելու համար Յուսուֆը թագադրում է Գագիկ Արծրունուն, այնուհետև՝ Աշոտ Սպարապետին, նման խորամանկ քայլերի շնորհիվ հայ նախարարներին խամաճիկների պես թշնամացնում է, լարում միմյանց դեմ՝ օգտվելով ներքին հակասություններից:

Այս պատմությունը գեղարվեստական և կրթադաստիարակչական լուրջ ուղերձներ պարունակող երկ է, որոնց բացահայտումը ցայսօր արդիական է: Հովհաննես Դրասխանակերտցին, հոգևոր առաջնորդ լինելով, հասկանում էր, որ միմիայն միասնական պետականությունը կարող է փրկել հայ ժողովրդին և հայ եկեղեցուն այլադավան օտար զավթիչներ խորտակիչ ուժից: Հոգեբանական վերլուծությունը, միջանձնային հարաբերությունների սթափ գիտակցումը ստիպում էին պատմիչին դառը խոսքեր գրել հայ նախարարական տոհմերի երկպառակությունների և ներքին խժդուկությունների հետևանքների մասին: Հենց այդ հիմնական պատճառներով էին հայոց արքաները օտարի կամակատարներ դառնում, թշնամուն հանձնվում՝ որպես թշվառ պատանդ. «Բսկ արքայն ոչ տեսեալ զհարթայարմար միաբանութիւն նախարարացն ընդ ինքեան՝ եւ ոչ այլ ինչ իրին ելի աղագս գտեալ, այլ ակամայ կամօք՝ ի կամս նորա դառնայր՝ տալով զԱշոտ որդի իւր եւ զՍմբատ եղբորորդի իւր՝ ի պայման պատանդաց, այլեւ զդուստր Շապիոյ կրտսեր եղբոր իւրոյ՝ ի կնութիւն նմա»¹:

Պատմագիտական մեծ արժեքի հետ մեկտեղ Հովհաննես Դրասխանակերտցու պատմությունն ունի ինքնատիպ կառուցվածք, փաստական նյութի հուզական, բարոյախրատական մատուցման ձև և լեզվական հարուստ

¹ Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ պատմութիւն Հայոց, էջ 184-185: (Բսկ արքան, չտեսնելով նախարարների հարթ ու հարմար միաբանությունն իր հետ, այլ ելք չի գտնում, հանգամանքներից ելնելով, իր կամքին հակառակ ենթարկվում նրա կամքին՝ իր որդի Աշոտին, իր եղբորորդի Սմբատին որպես պատանդ տալով նրան, ինչպես նաև նրան կնության տալով իր կրտսեր եղբոր Շապուհի դստերը):

որակ՝ բառապաշար, քերականական ու շարահյուսական յուրօրինակ կաղապարներ: Պատմիչն իր երկասիրությունը ավանդական սկզբունքով չի բաժանում գլուխների կամ գրքերի, այլ պատմությունը սկսում է առաջաբանով («Յառաջաբան պատմութեան»), որից հետո անցնում բուն շարադրանքին և գործն ավարտում վերջաբանով («Բան ինքնություն. Սակս յիշատակի անուան իւրոց»):

«Պատմութիւն Հայոց»-ի լեզուն գրաբարն է, բայց Հովհաննէս Դրասխանակերտցու ապրած ժամանակաշրջանը համընկնում էր մեր հին գրական լեզվի անկման ժամանակաշրջանին, երբ ժողովրդախոսակցական լեզուն խորացող բարբառային տարբերությունների և նվաճողների ու դրացի ժողովուրդների լեզուների ազդեցությամբ արդեն նոր որակներ էր ձեռք բերել: Ըստ ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանի հայոց լեզվի պատմության գիտական շրջանաբաժանման՝ IX-X դարերը գրաբարի վերջին՝ նախամիջին ենթաշրջանին են պատկանում, այն է՝ երկու գրական հայերենների կապող օղակն են՝ հին և միջին¹:

IX-X դարերի ժողովրդախոսակցական լեզուն էապես տարբերվում է դասական ու հետդասական գրաբարից, թեպետ Հովհաննէս Դրասխանակերտցին հետևողականորեն ձգտում էր իր պատմությունը գրել ոսկեդենիկ մայրենիի բառապաշարով և քերականական ու շարահյուսական կանոններով, բայց ժամանակի խոսակցական լեզվի ազդեցությունն արդեն զգալի էր: Այս պատմության լեզուն բարդ չէ, սակայն Հովհաննէս Դրասխանակերտցին իր կրթության և խառնվածքի բերումով նախընտրում է երկարաբան կառույցներ, նկարագրությունների ընթացքում սիրում է ամեն մանրամասն առանձին նկարագրել՝ որոշիչների և ձևի պարագաների բազմակի կուտակումներով: Պատմական գործիչների կերպարներ ստեղծելիս նա չոր ժամանակագրից անմիջապես վերածվում է պատկերաստեղծ վիպասանի, համեմատությունները, այլաբանությունները, բարոյախրատական դատողությունները մեծ տեղ են գրավում նրա պատմության շարադրանքում: Հովհաննէս կաթողիկոսը իրադարձությունների պարզ արձանագրող չէ, նա յուրաքանչյուր ազդեցիկ գործչի կամ իրադարձության, լինի դա բնական աղետ երկրաշարժը թե հազարացիների կողմից հավատափոխության, ուրացումի կամ պատժի ահազարհուր տեսարանը, իր գնահատականն է տալիս, քննադատաբար վերլուծում արքաների ու նախարարների արարքները, դեպքերի զարգացման պատճառահետևանքային կապը:

Մատենագիրը խոսքի վարպետ է, Հայոց պատմության բովանդակության հարստությունը նա փորձել է արտահայտել լեզվական հարուստ ձևերի միջոցով՝ ճոխ բառապաշար, քերականություն, դարձվածքների առատու-

¹ Տե՛ս Զահուկյան Գ. Բ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 26:

թյուն: Այս հոդվածում վերլուծել ենք նրա կիրառած դարձվածային միավորները՝ ըստ իրենց գերադաս անդամի իմաստաբանության՝ բացահայտելու դարձվածային միավորների տեղը և դերը IX-X դարերի գրաբարի պատմագրական բառապաշարում: Դարձվածքներն արտահայտում են հայ ժողովրդի լեզվամտածողությունը, մեր հին լեզվի բառակապակցական և բառաստեղծման հիմնական եղանակները: Դրանց բովանդակային քննության շնորհիվ մենք կարող ենք վերականգնել կարևոր տեղեկություններ վաղնջական ու հին դարերի վարքուբարքի, սովորույթների, բարոյական արժեքների, հարևան պետությունների ու ժողովուրդների հետ շփումների, նրանց լեզուների մեզ վրա ունեցած ազդեցության վերաբերյալ: Ինչպես նշեցինք, Հովհաննես կաթողիկոսի ոճը պերճաբան է, նա հաճախ է օգտագործում դարձվածային հոմանիշներ, հականիշներ, շատ դարձվածքներ կիրառում է մի քանի իմաստներով:

Լեզվաբանության մեջ ընդունված է դարձվածքների գերադաս անդամների բառային նշանակության միջոցով առանձնացնել այն իմաստային դաշտերը, որոնց միավորներն ավելի հաճախ են դարձվածքներ ստեղծում, այն է՝ ունեն դարձվածաստեղծ ներուժ: Ըստ իմաստային դաշտերի դասակարգման՝ ավելի դյուրին է բնորոշել լեզվակիր հանրության աշխարհընկալման առաջնահերթությունները, որոնք ժամանակի հետ փոփոխվում են:

Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատությունից առանձնացված դարձվածքների իմաստաբանական դասակարգումը հստակ օրինաչափություններ է բացահայտում: Երկում ակնհայտ գերակայում են մարմնամասերից բաղադրված ԴՄ-ները, որոնց հաջորդում են միտք, գիտելիք և խոսք նշանակող բառերից կազմված կառույցները, երրորդ տեղում զենք և ռազմական գործ նշանակող բառերից կազմված դարձվածքներն են: Տվյալ վիճակագրությունը ուղղակիորեն պայմանավորված է փոխկապակցված հանգամանքներով. ա) Հովհաննես Դրասխանակերտցու ապրած ժամանակաշրջանով՝ պատերազմներ, պայքար ազգային, կրոնական ինքնության պահպանման համար, ներքին ու արտաքին դավեր, պառակտումներ և բ) երկի բովանդակությամբ ու հեղինակի նպատակադրմամբ՝ կաթողիկոսը փորձում է ժամանակակիցներին և գալիք սերունդներին ապացուցել, որ ազգի ու տերության միասնությունը բացարձակ արժեք է, որին պետք է ստորադասել անձնական փառասիրությունը, չհավատալ թշնամու քաղցրախոսությանը և թվացյալ բարյացակամությանը: Հայոց պատմությունը հրի ու սրի պատմություն է եղել, կենաց ու մահու պատերազմների ժամանակագրություն, որի ընթացքում մեր ժողովուրդը արքաների ու նախարարների, կաթողիկոսների առաջնորդությամբ պայքարել է իր կյանքի իրավունքի համար, իսկ խաղաղության կարճատև պահերին շենացրել իր երկիրը, գրել ու ծաղկել գրքեր, կառուցել շենքեր ու ոստաններ, վանքեր ու ամրոցներ:

1. Մարմնամասեր նշանակող բառերից ստեղծված ԴՄ-ներ

Մարմնամասեր նշանակող բառերը բոլոր լեզուներում աչքի են ընկնում բազմազան դարձվածքներ կազմելու ունակությամբ, և դա ինքնին բացատրելի է, քանի որ մարդու աշխարհընկալման հիմքում իր մարմինն է, նրա գործառնությունների ճանաչումը: Գ. Զահուկյանը մարմնի մասերի անվանումները համարում է կենդանական աշխարհի հետ կապված գոյական անունների ենթախումբ, որտեղ «ամբողջի և մասին այս հակադրությունը ընդհանրացած ձևով արտահայտում են **մարմին** և **անդամ** արմատական բառերը, ընդ որում սրանցից առաջինն ունի նաև ավելի լայն գործածություն՝ նշանակելով տարածական ամեն մի գոյակ»¹: Նման բովանդակության բառերից կազմված կառույցները մեծ կիրառություն ունեն թե՛ ժողովրդախոսակցական լեզվում, որտեղ ծնվում և ձևավորվում են, թե՛ գրական լեզվում, որտեղ մուտք են գործում, հղկվում և ամրակայվում: Այն է՝ նման գերադաս անդամ ունեցող ԴՄ-ները կարող են թե՛ ժողովրդախոսակցական, պարզ ոճին պատկանել, թե՛ վերամբարձ, գրքային:

Հովհաննես Դրասխանակերտցու պատմության լեզվում այս իմաստային դաշտի միավորներից կազմված դարձվածքները բազմաթիվ են և բազմաբովանդակ: Մարմնամասեր նշանակող բառերից «Պատմութիւն հայոց»-ի մեջ հանդիպում են *ատամն, արիւն, ակն/աչք, բերան, գլուխ, երես, կրունկ, ծնօտ, լեզու, ձեռն, մարմին, սիրտ, ունկն-ականջք* բառերից կազմված տարբեր դարձվածքներ, որոնց զգալի մասը վկայված չէ Ռուբեն Ղազարյանի «Գրաբարի դարձվածաբանական բառարանում»²:

Բերենք առավել գործածական և Հովհաննես Դրասխանակերտցու լեզվին բնորոշ կառույցների օրինակներ՝ **լուծանել սիրտ** (238) - սիրտը թուլանալ, վախենալ, **զսիրտ կակդել** (170) - խղճահարվել, սիրտը փափկել, **լքանել սիրտ** (238) - սրտակոտոր լինել, ահաբեկվել, **սիրտ ճմլել** (188) - խղճահարվել, **կրճտել զատամուս** (240) - զայրանալ, ցասմամբ լցվել, **անդամ ծածուկ** (240) - սեռական անդամ, **ձեռս ի գլուխ ելանել** (356) - գլխին տալ, փռմանել, **նուաճել/ կարգել ընդ ձեռամբ** (28) - ձեռքը զցել, նվաճել, **զբռամբ ածել** (20) - ձեռք զցել, տիրանալ, **առ ոտն հարկանել** (290) - ոտնահարել, անտեսել, **յականջս հասուցանել** (34) - ականջին հասցնել, տեղեկացնել, **յական թօթափել** (110) - աչքից աննկատ մնալ, վրիպել - աչքին երևալ, **զաչս հարկանել** (186) - աչք նետել, զննել, **ակն ունել** (220) - աչք ունենալ, հուսալ, **ընդ ակամբ հայել** (176) - ծուռ աչքով նայել, **ընդ կրունկն դառնալ** (100) - փախչել, նահանջել, **ստանալ ձեռն** (218) - ձեռք բերել, **լեզու կրել** (78) - լեզու ունենալ, խոսքով գործել, **լեզուս ածել** (150) - չարախոսել, բամբասել, **ի գլուխ ելանել** (186) - գլուխ գալ, հաջողել, **ձեռս ի գլուխ ելանել** (356) - գլխին տալ,

¹ **Զահուկյան Գ. Բ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Երևան, 1989, էջ 138:

² **Ղազարեան Ռ. Ս.**, Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Երևան, 2012:

փոշմանել, **ձեռնատուր լինել** (102) - անձնատուր լինել, **ձեռնթափ լինել** - (164) թևաթափ լինել, **ձեռս լքանել** (290) - վիատվել, թևաթափ լինել, **ի գլուխ ելանել** (186) - ավարտել, գլուխ բերել, **ծագել ի սիրտս սիրով** (364) - սիրով համակել, սիրով ջերմացնել, **սրտիւ ընկալնուլ** (140) - սրտով զգալ և այլն:

Մարմնական կամ սոմատիկ դարձվածքներից առանձնացնենք երկու գեղեցիկ պատկերավոր փոխաբերություն **բառնալ նինջ արտելանաց** (218) – քունն աչքերից կտրվել, որ հեղինակի խմբագրմամբ դարձել է «քունը թարթիչներից վերանալ» և **մորուքն ի ծնօտսն տիգել** (254) – հասունանալ, տղամարդ դառնալ, վերջին դարձվածքում առնականության առաջին ցուցիչն է գերադաս անդամը՝ աղվամագի կոպտանալը և ծնոտը տեգերի պես ծակել-ծածկելը:

Ունենք և Նոր կտակարանի հայտնի ասույթներից ծնված դարձվածք՝ **կուրացեալ գերանով մեղաց ոչ նշմարել շիղ յական եղբոր** (186) - ծանր մեղքերից կուրացած եղբոր, մերձավորի աննշան թերությունը չտեսնել: Այս կապակցությունը հեղինակի նորաբանությունն է: Եթե ավետարանիչը կեղծավորին ամբաստանում է՝ սեփական աչքի գերանը անտեսելով, եղբոր աչքի շյուղը նկատելու համար միայն, ապա Հովհաննես Դրասխանակերտցին մեղքերի գերանը համարում է ինքնաքննադատության և հեռատեսության կորստի աղետաբեր պատճառ: Ըստ այդմ՝ դարձվածի հեղինակային կիրառությունը խոր վերափմաստավորված է. պետք է ոչ միայն սեփական աչքի գերանը տեսնել, որը գործած մեղքերի արդյունքն է, այլ նաև եղբոր աչքի շյուղը, միայն այդ կերպ քո գործունեությունն արդյունավետ կլինի, հակառակ դեպում հեգ, անարժան թշվառական ես: Այս փոխաբերությունը Հովհաննես Դրասխանակերտցին կիրառել է հենց իր անձի նկատմամբ. միջնադարում ընդունված ինքնադատափետման խարազանող միտումը ստիպում է կաթողիկոսին ինքն իրեն մեղադրել տեղի ունեցած ողբերգական անցքերի համար, մեղքերից կուրացել է, չնայած բարձր կրթությանը, սրբագույն ուսուցչի դասերին, անուշադիր է եղել ոչ միայն իր, այլև եղբայրակիցների սխալների հանդեպ, չի ընդդիմացել նրանց. «Ձկնի ապա հեքս ես եւ թշուառականս եւ պապեալս ընդ հոգեւոր արբուցման խրատու Յովհաննէս, որ զսոյն զայս գրեցի գիրս՝ ոչ ըստ արժանաց ածայ յաթոռ սրբութեան, թերեւս ոչ կարացեալ դիմակ գոլ հրամանի արքային կամ այլոց եւս նախարարակոյտ բազմութեանն: Զի թէպէտ եւ յաշակերտութենէ առն սրբոյն Մաշտոցի ի մանկութենէ իմմէ, այլեւ ազգակից հարգատրութեան նորա ըստ մարմնոյ, սակայն *կուրացեալ գերանով մեղաց իմոց՝ ոչ* բաւական զանձն վարկայ դնել ի *նշմարել զշիղ յական եղբորն...*»¹: Այս նորակազմ մեկ

¹ Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ պատմութիւն Հայոց, էջ 186: (Այնուհետև ես՝ խեղճս, թշվառականս, հոգևոր արբեցման խրատին ծարավ Հովհաննէսս, որ գրեցի սույն գիրքը, ոչ թե արժանիքներիս համար բերվեցի սուրբ աթոռին, այլ թերևս չկարողացա հակառակվել արքայի կամ նախարարների բազմության հրամանին: Թեև իմ

դարձվածի կիրառության վերլուծությունն արդեն բացահայտում է նրա խառնվածքը՝ պատասխանատվության բարձր աստիճանը, մեղքն իր մեջ փնտրել, ոչ թե իրադարձությունների ընթացքի կամ այլ գործող անձանց կատարած քայլերի մեջ:

2. Միտք, գիտելիք և խոսք նշանակող բառերից կազմված ԴՄ-ներ

Խոհափիլիսոփայական և հոգեբանական ընդհանրացումներ սիրող Հովհաննես Դրասխանակերտցին իր պատմության մեջ մեծ տեղ է հատկացնում միտք, գիտելիք և խոսք նշանակող բառերից կազմված ԴՄ-ներին: Հայ մատենագրության մեջ կրթության և գիտելիքի դերը միշտ ընդգծված է եղել: Ինչպես բնութագրում է Գ. Ջահուկյանը, այս իմաստային դաշտը կազմում են մարդու նշանային գործունեության, նրա զգայությունների ու ընկալման, իմացության հետ կապված գոյականները. «Գիտելիքների ու փորձի փոխանցման, մի սերնդի ձեռք բերածը մյուսին հաղորդելու անհրաժեշտությունը ստեղծում է հասարակության մեջ ուսման և կրթության բնագավառը՝ սովորեցնողներով և սովորողներով, սովորելու միջոցներով, եղանակներով ու հատուկ կառույցներով»¹:

Պատմելով հայոց մեծերի վարքը՝ մատենագիրը հատուկ շեշտադրում է նրանց գիտելիքների խորությունը, բանավիճային շնորհը, իմաստասիրությունը կամ դրանց պակասը, հագարացի ոստիկանների քաղաքականության մտածված լինելը, հայ նախարարների անխոհեմությունը, որը անդառնալի կորուստների պատճառ է դառնում: Նա իր պատմության մեջ բազմաթիվ դարձվածքներ է կիրառում, որտեղ *միտք* և *խորհուրդ*, *բան*, *խրատ* բառերը գործուն կիրառվում են որպես դարձվածաստեղծ միավորներ: Բերենք բնութագրիչ օրինակներ՝ **ի միտս զետեղել** (208) - մտքում ունենալ, մտապահել, **ի միտս** վառել (254) - մտքում բորբոքվել, **ի մտի դնել** (254) - մտադրվել, **տալ տեղի բանիցն** (190) - համաձայնել, համոզվել, **խրատու կշտամբել** (68) - խրատելով մեղմ հանդիմանել, **ի մտի առնուլ** (218) - մտադրվել, **խորհուրդս խոր թևակոխել** (366) - մտածմունքների մեջ սուզվել, մտասույզ լինել, **դեգերիլ ի բանս** (140) - զբաղվել ինչ-որ գործով, **կարծիս ի մտի դնել** (360) - կարծել, **ջան ի մտի դնել** - (358) սրտով և մտքով ջանալ, **հանգուցանել խորհրդով սրտիս** (364) - մտքերով ու սրտով գրավել, **ածել միամտութիւն** (174) - հավատարմություն հայտնել, **ի միտս բերել** (364) - մտաբերել, հիշել, **կամակար մտօք հաստատել** (78) - ինքնակամ վճիռ

մանկությունից աշակերտել եմ այդ սուրբ մարդուն՝ Մաշտոցին, որի հետ մարմնական ազգակցություն և հարազատություն կա: Սակայն իմ մեղքերի գերանով կուրացած՝ չկարողացա որոշում կայացնել՝ նշմարելու եղբոր աչքի շյուղը):

¹ **Ջահուկյան Գ. Բ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, էջ 151-152:

կայացնել, **շոգմոզել շողմութեամբ բանիւ** (254) – բամբասել շողմ խոսքերով, կեղծավորաբար և այլն:

Մտավոր դարձվածների շարքում վկայված են նորագյուտ գեղեցիկ կառույցներ, որտեղ բառերի առաջնային իմաստների տեղաշարժեր կան՝ **մերկանալ մաքուր մտօք** (364) – մաքուր մտքերով հեռու վանել, հրաժարվել, **արտաքոյ բանից թողուլ** (8) – խոսքից դուրս թողնել, չհիշատակել, անտես առնել, **ի միտս վառել** (254) – մտքում ոգևորվել, խանդավառվել:

3. Ջենք և ռազմական գործ նշանակող բառերից կազմված ԴՄ-ներ

Գ. Ջահուկյանը ռազմական գործի, կռվի ու պատերազմի հետ կապված բառերը բնորոշելիս նշում է. «Այս բառերը ցույց են տալիս պատերազմողների կարգավորված հավաքական խմբեր ու քանակական ամբողջություններ, հարձակվելու ու պաշտպանվելու միջոցներ, պատերազմողների գործառական խմբեր»¹: Վերլուծենք զենքի և պատերազմի իմաստային դաշտին պատկանող բառերից կազմված դարձվածքների ամենատարածված կաղապարները մեր քննության առարկա երկուս: Այստեղ գերադաս անդամը սառը զենք նշանակող բառերն են, որոնք իրենց կիրառական ներուժը պահպանել են ցայսօր: Խոր հնադարից մինչև այժմ սառը զենքի տեսակները գրեթե չեն փոխվել, դրանք լայն տարածում ունեն ինչպես հին, այնպես էլ արդի 4-րդ կամ 5-րդ սերնդի պատերազմներում, որովհետև մերձամարտը շարունակում է մնալ արևի տակ կենսական նորանոր տարածքներ նվաճելու կամ բաժին ընկածը պահպանելու համար մահու և կենաց կռիվ մղող մարդկության պայքարի հիմնական եղանակներից մեկը: Մարդկության ցանկացած հայտնագործում, անկախ իր կործանարար հետևանքներից, լեզվի բառապաշարի հարստացման գործունե սկզբնաղբյուր է: Ընդ որում զինատեսակներ նշանակող բառերը դարձվածային միավորներ են կազմում ինչպես ուղիղ, այնպես էլ փոխաբերական իմաստներով, որտեղ հիմնայինը մահվան գաղափարն է: Այս խմբին պատկանող դարձվածքների առյուծի բաժինը «սուր» և «զենք», «հուր» գլխաբառերով դարձվածքներն են, այնուհետև դարձվածաստեղծ ներուժ առանձնանում են «պատերազմ», «մարտ» և «նետ» գոյականները: Նշենք, որ իմաստային այս դաշտի դարձվածքներում *սուր* բաղադրիչը ունի կայուն գուգորդություններ *հուր* և *զերություն* բառերի հետ, սուրը՝ պատերազմի խորհրդանիշն էր, այն բարձրացնելը՝ մարտի նշան, իջեցնելը՝ հանձնվելու կամ հրադադարի, իսկ *հուր*-ը, *հրդեհ*-ը կործանիչ պատերազմի և նվաճման բաղկացուցիչները: Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկուս երկու տասնյակից ավելի պատերազմի և մահվան իրողություններ արտահայտող դարձվածքներ են վկայված, ընդ որում դրանք միմյանց հետ հոմանշային հարաբերությունների մեջ են, պատմիչը դրանք գուգորդում է իր

¹ **Ջահուկյան Գ. Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 149:

խոսքին պատկերավորություն հաղորդելու և հատկապես կրկնաբանություններից խուսափելու համար: Սուր կամ *արհւն* բաղադրիչով դարձվածները իրենց կիրառականությունը պահպանել են նաև արդի հայերենում:

Բերենք ռազմի և պատերազմի իմաստային դաշտին վերաբերող բառերից կազմված ամենագործածական դարձվածքների օրինակներ՝ նշելով դրանց բացատրությունը՝ **սուր յագդեր ունել** (92) - սուրը ձեռքին լինել, սպանելու պատրաստ լինել, **տալ կերակուր սրոյն** (254) - սրի մատնել, **սրոյ ճարակ տալ** - (354) սրի քաշել, **մարտիւ պատերազմի սրակոխ առնել** (354) - պատերազմելով սրահարել, **դիմել ի սուրն** (254) - կռվի բռնվել, **ունել զգործ պատերազմի** (76) - պատերազմ սկսել, հրահրել, **տնակոտորութիւն և հրացանութիւնս զեղել** (164) - ավերում և հրդեհներ սփռել, **հրդեհակեզ լինել** (100) - հրդեհից մոխրանալ, **մարտ հարկանել** (308) - մարտի բռնվել, **մենամարտիկ(ս) լինել կամ ելանել** (312) - մենամարտի ելնել, **նետաձիգ առնել** (174) - նետահարել, նետով խոցել, **սրոյ ճարակ տալ** (354) - կոտորել, արմատքի ոչնչացնել, **ի զէն զինուորութեան վառել** (254) - զինվորագրվել, **մարտիւ պատերազմի սրակոխ առնել** (354) - կռվի դաշտում սրախողխող անել և այլն:

Անդրադառնանք նաև ֆիզիկական գործողություններ և լինելություն արտահայտող բայերից կազմված դարձվածքներին, որոնք բացահայտում են այս իմաստային դաշտի գրաբարյան բայերի փոխաբերական կապակցություններ ստեղծելու գրեթե անսահմանափակ կարողությունը: **Առնել, առնուլ, արկանել, բերել, թողուլ, ըմպել, մատնել, տալ, լինել/իմ, գոլ** և համանման այլ բայերը ստեղծում էին ոչ միայն մեծաթիվ բայական հարադրություններ, այլև դարձվածքներ՝ ձեռք բերելով փոխաբերական իմաստներ: Դրանց մի մասը ընդհանրական, մասամբ նաև թարգմանական դարձվածքներ են, ինչպես օրինակ՝ **բաժակ պատուհասի ըմպել** (168) - դառնության բաժակը ըմպել, **հանգչել ի Քրիստոս** (186) - վախճանվել, **մահ առ դուրս պատրաստ ունել** (8) - մահվան շեմին լինել: Սակայն զգալի մասը զուտ հայկաբան կառույցներ են՝ **տալ զգիւտ կենաց հնար** (182) - փրկել, **դէտակն ունել** (332) - ակնդետ սպասել, ակնկալել, խորամուխ լինել, **դրժել ի մահ** (116) - մահվան դավ նյութել, **դուռն բացել** (74) - հուսադրել, **ի դիւի մատնել** (150) - զայրացնել, կատաղեցնել, **բերիլ ի կամս** (218) - հնազանդվել, **պէտսն վճարել** (186) - կարիքները հոգալ, **դիմակ գոլ** (186) - հակառակվել, դիմադրել, **ահ բարկութեան առնել** (168) - ահաբեկել, ահով պաշարել, **զրահետ վարել** (238) - անտեղի միջամտել, **շունչ թունից օձին առնել** (240) - թունավորվել, նենգությամբ համակվել, **դնել ուխտ ընդ մահու** (332) - պատրաստ լինել զոհաբերության, մեռնելու, **տնակոտորութիւն զեղել** (164) - հիմնահատակ ավերում սփռել, **հասանել ի կէտ վճարման** (92) - հասնել մահվան դուռ, կյանքի մայրամուտին և այլն: Նկատելի է, որ այս դարձվածներից շատերի բայական անդամի բովանդակությունը էապես ընդլայնված է նրանց բառաբանային իմաստների հետ համեմատած:

Հավարտ նշենք, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցի կաթողիկոսի պատմության գեղարվեստականության, կրթադաստիարակչական ուժի կարևոր բաղադրիչներից են դարձվածային միավորները, որոնց մի մասը ստեղծել է հենց ինքը՝ իր պետության, ազգի և հավատքի ջերմեռանդ պաշտպանն ու գաղափարախոսը: Պատմության մեջ վկայված բազմաթիվ դարձվածների շնորհիվ մատենագրի խոսքը դառնում է առավել հասցեական, ազդու և հիշվող: Երկի աշխարհաբար թարգմանության հեղինակ Գ. Թոսունյանը շատ անգամ պահպանել է այդ դարձվածքները՝ որպես հեղինակի լեզվի անուրանալի յուրահատկություն:

Նարինե Դիլբարյան – «Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցու պատմություն Հայոց»-ի գրաբարյան դարձվածքների իմաստաբանությունը

Հովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցին հայոց հոգևոր դասի նշանավոր գործիչներից է, կենտրոնաձիգ պետության գաղափարախոս, IX դարավերջի և X դարակզրի պատմիչ-մատենագիր: Նրա «Հայոց պատմությունը» գրված է գրաբարով, սակայն IX-X դարերը հին գրական հայերենի անկման ժամանակշրջանն էին, երբ բարբառային խորացող տարբերությունները, օտար նվաճողների և հարևան ժողովուրդների լեզվից կատարվող զգալի փոխառությունները պատճառ էին դառնում նոր գրական լեզվի՝ միջին հայերենի ձևավորման: Այս հոդվածի քննության նյութը Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմության» դարձվածային միավորների իմաստաբանությունն է: Պատմիչի լեզուն պատկերավոր է, հարուստ տարբեր իմաստային դաշտերին պատկանող բառերից կազմված դարձվածքներով: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կիրառականությամբ առաջին ամենամեծ խումբը մարմնամասեր նշանակող բառերից բաղադրված դարձվածքներն են, երկրորդը՝ միտք, գիտելիք և խոսք նշանակող միավորներից կազմվածները, իսկ երրորդ տեղում ռազմի և զենքի իմաստային դաշտի միավորներից ստեղծված կառույցներն են: Հիշյալ իմաստային դաշտերի գերակայությունը պատահական չէ, քանի որ IX-X դարերը հայոց պատմության մեջ արաբական տիրապետության դեմ մղվող ազգային-ազատագրական պայքարի, ինքնուրույն պետականության վերականգնման բարդ ժամանակաշրջանն էին: Քննվող դարձվածքների բայական միավորները ֆիզիկական գործողություններ և լինելություն արտահայտող բայերն են:

Нарине Дилбарян – Семантика древнеармянских фразеологизмов «Истории Армении» католикоса Ованеса Драсханакертци

Ключевые слова – Ованес Драсханакертци, духовный лидер, летописец, среднеармянский язык, лексика, соматические фразеологизмы, мышление, знание, речь, военное дело, оружие

Католикос Ованес Драсханакертци – влиятельный армянский деятель, государственный, духовный лидер и летописец конца IX – начала X века. Его знаменитый труд «История Армении» написан на древнеармянском языке, однако это был период упадка древнего литературного языка, в недрах которого уже формировался новый среднеармянский язык под воздействием диалектов, новых заимствований из языков

завоевателей и соседних народов. В данной статье выявлена богатая семантика фразеологизмов книги «Истории Армении». Лексика Ованеса Драсханакертци богата фразеологизмами разных семантических полей, летописец обладал образным мышлением, художественным стилем. Анализ показал, что самая большая встречающаяся группа – это соматические фразеологизмы. На втором месте – фразеологизмы, образованные от слов, обозначающих мышление, знание и речь, на третьем месте – фразеологизмы, образованные от слов, обозначающих военное дело и оружие. Доминирование этих тематических групп не случайно, так как IX-X века для Армении были временем войн и национально-освободительной борьбы против арабского ига, периодом восстановления армянской государственности. Глагольными составляющими этих фразеологизмов являются глаголы, обозначающие физические действия и присутствие.

Narine Dilbaryan – *The Semantics of Old Armenian Phraseologisms in the “History of Armenia” by Hovhannes Catholicos Draskhanakertsy*

Key Words – *Hovhannes Catholicos Draskhanakertsy, statesman, Armenian language, centuries, dialects, neighboring peoples, phraseological units, book, artistic style, military affairs, weapons*

Hovhannes Catholicos Draskhanakertsy is an influential Armenian figure, statesman, spiritual leader and chronicler of the late IX and early X centuries. His well-known work “History of Armenia” was written in the ancient Armenian language, but it was a period of decline of the ancient literary language, in the depths of which a new Middle Armenian language was already being formed under the influence of dialects, new borrowings from the languages of the conquerors and neighboring peoples. This article reveals the rich semantics of phraseological units of the book “History of Armenia”. The vocabulary of Hovhannes Draskhanakertsy is rich in phraseological units of different semantic fields, the chronicler possessed figurative thinking, had an artistic style. The analysis shows that the largest group encountered is somatic phraseological units. In the second place are phraseological units formed from words denoting thinking, knowledge and speech, in the third place are military affairs and weapons. The dominance of these thematic groups is not accidental, since the IX-X centuries for Armenia were the time of wars and the national liberation struggle against the Arab conquerors, the restoration of Armenian statehood. The verb components of these phraseological units are verbs denoting physical actions and beingness.

Ներկայացվել է 13.03.2022

Գրախոսվել է 14.03. 2022

Ընդունվել է տպագրության 29.03.2022

Նարինե Դիլբարյան – ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (narine.dilbaryan@ysu.am)